

Т.М. Шевченко

ПОГРЕБЕНИЕ В КОНТЕКСТЕ СЕМЕЙНОЙ РЕЛИГИИ ХЕРСОНЕСА ТАВРИЧЕСКОГО

В статье рассматривается погребение как часть культов, отправлявшихся в кругу семьи в античном Херсонесе. На основании анализа материалов некрополя выделены черты погребального обряда, свидетельствующие о семейном характере этого культа, а именно: его консервативность, неоднородность в рамках одного периода, устройство семейных усыпальниц, изображение членов семьи на надгробиях, наличие амулетов и оберегов, являющихся атрибутами верований узкого круга почитателей.

Т.М. Shevchenko

BURIAL IN CONTEXT OF FAMILY RELIGION OF TAURIC CHERSONESOS

In the article the burial is examined as a part of cults performed in the narrow circle of family members in ancient Chersonesos. Based on the analysis of necropolis materials, features of the funeral ceremony testifying the family nature of burial cult have been identified, namely, its conservatism, variety within one period, arrangement of family burial-vaults, depiction of family members on the gravestones, presence of amulets as attributes of the narrow circle of worshippers.

Р.Г. Миська

ТЕРЕБОВЕЛЬСЬКА ЗЕМЛЯ XI—XII ст. (історичний огляд)

У статті розглянуто етапи формування та розвитку Теробовельської землі. На основі письмових та археологічних джерел зроблено спробу встановити межі цієї території та визначити фактори, що сприяли її становленню.

Актуальним завданням сучасної вітчизняної історичної науки є вивчення складних соціально-економічних, політичних процесів, які відбувалися на території України в ранньосередньовічну добу.

Однією із таких територій, значення якої важко переоцінити, — є літописне місто Теробовля та її околиця. Формування територіально-адміністративних структур на регіональному рівні — питання маловивчене, оскільки раніше увагу дослідників здебільшого було прикуто до вивчення окремих городищ, селищ, міст тощо. Спираючись на доробок попередників (Зубрицький 1852; 1855; Їльницький 1862; Чачковський 1932; Крип'якевич 1984; Тимошук 1988), можна частково розв'язати питання із зазначеної проблеми. На основі писемних та археологічних пам'яток, використовуючи комплексний підхід ми спробуємо висвітлити зародження й розвиток Теробовлі та її околиці в період середньовіччя.

Попри те що Теробовельська земля вже понад 100 років перебуває у полі зору дослідників, її чітких меж досі не встановлено. На півночі Теробовельська земля межувала з Луцькою та

Дорогобузько-Пересопницькою землями Волині, на заході — зі Звенигородською та Галицькою землями, на сході — з Київським князівством (Крип'якевич 1984, с. 35), на південному сході — з кочовим степом та Дністровсько-Берладською волостю (Войтович 1996, с. 58).

Північна та східна межі Теробовельської землі одночасно були кордонами Галицької землі (у широкому розумінні), тому їх можна встановити. З півночі цю територію обмежував вододіл лівих приток Дністра з одного боку та правих приток верхньої Прип'яті й верхів'я Західного Бугу з іншого. Цей кордон існував як за часів племен, так і пізніших князівств (Кучінко 2001, с. 194).

Східна межа проходила по верхів'ях Случі та Південного Бугу (Толочко 2000, с. 368). Прикордонними містами Київської землі тут були Межибож'є, Божеськ, Котельниця, Кудин, Губин, Деревич (Толочко 1975, с. 12—13).

Значно важче окреслити західні та південні кордони Теробовельщини. Визначаючи межі Звенигородської землі Іван Крип'якевич зазначав: «На сході приймаємо здогадну лінію від Залізець на Озерну до Козової» (Крип'якевич

© Р.Г. МИСЬКА, 2006

1984, с. 33). Зазначена межа проходить верхів'ями Серету, Стрипи, Коропця. Можливо, доцільніше було б провести її вододілом цих рік. Далі на південь кордон, імовірно, пролягав вододілом річок Коропця і Золотої липи або Стрипи.

Південний кордон, можливо, проходив по середньому Дністру. Тут відомі літописні міста Звенигород над Дністром, Ушиця, Бакота, Каліус (на лівому березі Дністра) та Василів, Хотин, Кучелмін (на правому березі Дністра) (Крип'якевич 1984, с. 36). Оборонна лінія на середньому Дністрі була базою для освоєння межириччя Дністра та Прута і Дністровського пониззя. З поступовим освоєнням нових територій вони відділилися в окрему землю (Войтович 1996, с. 54).

Окреслені вище межі умовно збігаються із західною частиною Подільського плато, та й саме стольне місто Теревовля розташоване в центральній частині західного Поділля. Отже, можна зробити висновок: кордони Теревовельської землі збігаються з межами Західного Поділля.

Територію Західного Поділля дуже фрагментарно висвітлено в літописі. Перша згадка про Теревовлю датується 1097 р., коли на Любецькому з'їзді її було закріплено за Васильком Ростиславичем (Літопис Руський 1989, с. 146). У повчанні Володимира Мономаха є згадка про похід на Ростиславичів (1084 р.) (Поучення Володимира Мономаха 1989, с. 459) і про місто Микулин. Давніші згадки літописів оминають територію Західного Поділля, проте фіксують більш західні терени, зокрема похід Володимира на Червенські гради та Перемишль у 981 р., а також похід на хорватів 993 р., у результаті якого до Києва було приєднано західні землі (Літопис Руський 1989, с. 49, 69).

На думку більшості дослідників, на території пізнішої Теревовельської землі проживало одне з хорватських племен. Так, Володимир Петегирич, який досліджував підплитові поховання, зазначає, що найбільша їх концентрація спостерігалася в межириччі трьох лівих приток Дністра — Збруча, Серета і Стрипи. Дослідник робить висновок: «Район найбільшого поширення підплитових могил пов'язаний, мабуть, з культурою одного з хорватських племен, яке стало ядром утворення Теревовлянського князівства» (Петегирич 1990, с. 71—73). Олександр Моця вважає, що літописні міста Перемишль, Звенигород та Теревовля були центрами не лише удільних князівств, але й хорватських племінних об'єднань, що входили до одного великого союзу (Моця 1999, с. 345). Подібну думку поділяє і Леонтій Войтович (Войтович 1996, с. 58).

Ці гіпотези підтверджують археологічні матеріали. Зокрема, дослідження в Теревовлі показали, що на рубежі IX—X ст. на Замковій горі існувало городище з окремо виділеною сакраль-

ною частиною, на території якої виявлено культовий вал із майданчиком-жертвником та довгі будинки, призначені для здійснення суспільно-релігійних функцій. Перед укріпленнями городища розташовувалося селище-супутник, на території якого проживало залежне від княжо-дружинної знаті населення (Тимошук 1987, с. 251). Наприкінці X — початку XI ст. на місці культового валу було насипано оборонний вал-платформу, на вершині якого збереглися сліди оборонних зрубів (Тимошук 1988, с. 341). Ця перебудова хронологічно збігається з походом Володимира Святославича на хорватів у 993 р. (Літопис Руський 1989, с. 68). Очевидно, тоді відбулася зміна власників городища, і замість місцевого представника родоплемінної знаті тут осів посадник Київського князя. Наступні півстоліття Теревовельщина разом із Прикарпаттям була підпорядкована Волинському князю або, у випадку його відсутності, безпосередньо Київському. Дотепер нез'ясованим залишається питання, які саме землі захопив Болеслав у 1018 р. Михайло Грушевський вважав, що це було «Забуже — землі на лівім боці Буга; забрав мабуть і теперішню Галичину» (Грушевський 1992, с. 13). Проте на сьогодні археологічні дослідження в Теревовлі не виявили жодних ознак перебування тут поляків.

Перед смертю Ярослав Володимирович залишив своїм синам уділи. Більшість учених схиляється до думки, що великий князь не міг не наділити землею свого старшого внука Ростислава, батько якого, Володимир, помер у 1052 р. (на два роки раніше за Ярослава Володимировича). Територією, яку князь міг отримати у володіння, могла бути пізніша Галичина. Доказом цього може бути той факт, що його діти пізніше осіли на цій території, і її було закріплено за ними на Любецькому з'їзді як вотчину (Зубрицький 1852, с. 14; Ильницький 1862, с. 14; Грушевський 1992, с. 75). Ще одним доказом володіння Ростиславом Володимировичем Прикарпаттям є його одруження з донькою Угорського герцога Бели (пізніше короля Бели I) (Войтович 2000, с. 145). Малоімовірно, щоб угорський герцог віддав свою доньку за вигнанця без волості, а близькість Прикарпаття до Угорщини сприяла зближенню двох володарів.

У літописі під 1064 р. є повідомлення про втечу Ростислава Володимировича до Тмутаракані разом зі своїми воєводами Пореем та Вишатою (останній — син Новгородського воєводи Остромира), який вигнав звідти Гліба Святославича та сам сів замість нього (Літопис Руський 1989, с. 100). Звідки та від кого тікав Ростислав Володимирович, літописець не зазначив. Можливо, зі своїх володінь у Прикарпатті, на які зазіхали його дядьки. В 1067 р. Ростислава Воло-

димировича отруїв Візантійський катепан (Літопис Руський 1989, с. 103). Після смерті батька його діти, очевидно, перебували при дворі Волинського князя, до володінь якого належало Прикарпаття. Підтвердженням цього може бути повідомлення літопису під 1084 р. про втечу Ростиславичів від Ярополка Ізяславича та захоплення міста Володимира. Лише з допомогою Володимира Мономаха Ярополку вдалося повернути Володимир (Літопис Руський 1989, с. 125). Можливо, тоді Ростиславичі осіли в своїх володіннях, і сталося це, швидше за все, за згоди Всеволода Ярославича, з чим не міг погодитись Ярополк Ізяславич, і в 1085 р. пішов на нього походом. Проте похід не вдався, і він був змушений тікати до Польщі. Повернувся Ярополк Ізяславич лише восени 1087 р. та, уклавши мир із Володимиром Мономахом (посланцем Всеволода Ярославича), знову сів у Володимирі. Проте, як розповідає літописець, пробув він там кілька днів і пішов на Звенигород, однак дорогою був убитий якимось Нерадцем, який після того утік у Перемишль до Рюрика Ростиславича. Сталося це 22 листопада 1087 р. (Літопис Руський 1989, с. 125—126). Ця звістка літопису підтверджує, що в 1087 р. Рюрик Ростиславич княжив у Перемишлі. Повідомлення про похід на Звенигород може вказувати на те, що там також був свій князь, очевидно, Володар Ростиславич. Звідси випливає, що і третій брат Василько Ростиславич уже князував у Теребовлі (Грушевський 1992, с. 75, 408—409). Яким чином брати розподілили між собою територію — невідомо. Михайло Грушевський вважає закономірним такий розподіл: «старший стіл на Посяню — горная страна Перемишльська, середній — на Побужу, мабуть і з верхнім Подністров'ям (Галичом), молодший — на галицькім Поділлі» (Грушевський 1992, с. 409). Чіткіше простежується розподіл володінь Ростиславичів після смерті старшого Рюрика в 1092 р. Володар сів у Перемишлі й залишив за собою Звенигород, а до Володимирка, крім Теребовлі, перейшло верхнє Подністров'я із Галичем. Про це, зокрема, свідчить пізніший розподіл земель між їхніми дітьми. Сини Володаря сіли в Перемишлі та Звенигороді, сини Василька — в Теребовлі та Галичі (Войтович 1996, с. 60).

Про внутрішню політику Василька Ростиславича відомо мало, але певні здогади ми можемо зробити з його сповіді після осліплення, яку подає літопис. У ній князь говорить про намір посадити в себе болгар дунайських і проте, що прийшли до нього берендичі, печеніги та тюрки (Літопис Руський 1989, с. 151). Це може свідчити про колонізаційну політику князя. Для утвердження свого князівства йому було необхідно розбудувати систему міст та укріплень.

Особливої уваги вимагали південно-східні околиці князівства, адже звідси була постійна небезпека від степових кочовиків. Імовірно, саме тут Василько прагнув оселити прийшлих поселенців. Стратегічним для розвитку князівства було опанування пониззям, адже тут перетиналися численні торговельні шляхи та стікалися значні багатства. На думку Петра Толочка, посадники Василька Ростиславича сиділи в містах Дністро-Дунайського пониззя (Толочко 2000, с. 368). На жаль, археологічно ці міста на сьогодні досліджено недостатньо.

Більше ми можемо сказати про міста, розташовані на середньому Дністрі. Тут наприкінці XI — початку XII ст. з'являється низка нових укріплень, які з часом переростають у міста. Літописний Василів (перша згадка 1230 р.), названий на честь князя-засновника (як це часто траплялося на Русі), був розбудований на правому березі Дністра навпроти гирла Серета. У наш час на його місці розташоване с. Василів Заставнівського р-ну Чернівецької обл. На території Василева досліджено дитинець (городище Замчище розмірами 130 × 110 м), посад (простягався з півночі на південь уздовж Дністра майже на 3 км та містив торгову площу з кам'яним храмом, наземні житла й ремісничі майстерні), навколишні поселення сільського типу, феодальний замок (городище в ур. Хом розмірами 80 × 50 м) і скельний монастир в ур. Монастир (Тимошук 1982, с. 138—153).

Місто Кучелмін згадується з приводу походу Івана Берладника на Галич у 1158 р. (Літопис Руський 1989, с. 273) і пов'язується з поселенням в ур. Галиця поблизу с. Непоротове Сокирянського р-ну Чернівецької обл. Тут на відстані 3 км розташовано три городища та два неукріплені поселення завдовжки понад 1 км (Тимошук 1982, с. 84—85).

У літопису місто Бакота вперше згадано в 1240 р. уже як центр Пониззя: «Доброслав же Судич, попів онук, укняжився був і грабував усю землю, а ввійшовши в Бакоту, все Пониззя забрав без княжого повеління» (Літопис Руський 1989, с. 398). Городище — дитинець літописної Бакоти площею понад 1 га — було розташоване в ур. Скельки, де р. Рудка впадає у Дністер. Крім дитинця та посаду, на території літописної Бакоти зафіксовано рештки городища-замку, скельний монастир, сільську околицю. Загальна площа літописного міста становила понад 130 га. На сьогодні значну частину території міста затоплено водами Дністровського водосховища (Винокур, Горішній 1994, с. 150—227).

Ушиця згадується в 1144 р. з приводу походу князівської коаліції проти Володимирка Володаревича. Місто було захоплене Ізяславом Давидовичем (Літопис Руський 1989, с. 196).

Його рештки — городище та поселення на західній околиці с. Стара Ушиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. (Приходнюк 1977, с. 103). Літописна Ушиця, яка розташовувалася на лівому березі Дністра біля гирла р. Ушиця за 15 км на північний захід від Кучелміна (Тимошук 1982, с. 86), сьогодні затоплена водами Дністровського водосховища.

Місто Каліус згадується в 1242 р.: «Данило тим часом, прагнучи встановити порядок в землі, поїхав до Бакоти та Каліуса» (Літопис Руський 1989, с. 400). Літописний Каліус розташовувався навпроти Кучелміна, де р. Калюс впадає у Дністер. Городище, яке є рештками цього міста, на сьогодні затоплене водами Дністровського водосховища (Раппопорт 1967, с. 18; Винокур, Телегін 2004, с. 394).

Вищезазначені міста згадуються на сторінках літописів у середині XII—XIII ст., але археологічні дані переконливо свідчать про їх заснування наприкінці XI — початку XII ст., що є доказом активної політики колонізації та укріплення земель середнього Подністров'я князем Васильком Ростиславичем.

Про значний економічний потенціал земель Ростиславичів, зокрема Теробовельського князівства, свідчить сума викупу, яку заплатив Василько полякам за свого брата Володаря у 1122 р. — 20 тисяч гривень, частково виплачених коштовними речами (Грушевський 1992, с. 415). Для порівняння: сума, яку дали Володимир Мономах, Давид і Олег Святославичі Давиду Ігоровичу як компенсацію за перехід із Володимира до провінційного Дорогобужа становила 400 гривень (Літопис Руський 1989, с. 155).

Про релігійну політику Василька Ростиславича певне уявлення дають археологічні джерела. Наприкінці XI — початку XII ст. виникло багато християнських храмів та монастирів. Зокрема, у Василеві, Кучелміні (Тимошук 1982, с. 84, 138—149), Бакоті (Винокур, Горішній 1994, с. 197), с. Стінка Бучацького р-ну (Артур 1995, с. 4), с. Струсове Теробовлянського р-ну Тернопільської обл. (Пастернак 1968, с. 27), відомі скельні монастирі та каплички. У самій Теробовлі зафіксовано два монастирі в ур. Попівщина та с. Підгора, а також церкви на замковій горі й на міській пристані (сучасне с. Семенів) (Тимошук 1998, с. 125—126). Проте разом з тим на середній течії р. Збруч досліджено досить значну систему поганських святилищ, які існували до середини XIII ст. (Русанова, Тимошук 1993, с. 31—61; Ягодинська 1994, с. 54—55). Це свідчить про віротерпимість Теробовельських князів і поступове прийняття значною кількістю населення християнства.

Про зовнішню політику Ростиславичів більше інформації подають письмові джерела.

Одним із найважливіших їх завдань було не допустити зростання могутності Волинського князівства, особливо його об'єднання з Києвом. Після осліплення Василька та війн 1098—1099 рр. Ростиславичі зрозуміли, що зміцнення Волині може сприяти відновленню претензій щодо їхніх земель. Через це вони завжди виступали союзниками опонентів Волинських князів. Прикладом такої політики можуть бути взаємини Ростиславичів із Володимиром Мономахом: доки Волинь була в руках Давида Ігоровича, Святослава Ізяславича та його сина Ярослава, — вони були союзниками Мономаха. Так, у 1117 р. вони ходили спільно з Мономахом на Ярослава. Проте коли Мономах приєднав Володимир до своїх володінь, — Ростиславичі допомогли Ярославу повернути місто. Аналогічну політику провадили й наступні Галицькі князі (Грушевський 1992, с. 423).

Стосовно поляків Ростиславичі дотримувались досить жорсткої політики. Літопис згадує про похід Василька разом із половцями на поляків у 1092 р. (Літопис Руський 1989, с. 131), а Длугош повідомляє про похід Василька на Польщу в 1081 р. (Войтович 2000, с. 145). Під час вищезгаданої сповіді Василько говорить: «Я ляхам багато зла вчинив, і ще хотів вчинити і відомстити за Руську землю» (Літопис Руський 1989, с. 151). Після осліплення Василька війну з поляками продовжив Володар, про численні напади якого сповіщає Длугош. Його набіги настільки дошкуляли полякам, що вони були змушені вдатися до хитрощів та підступом захопити Володаря (Грушевський 1992, с. 415). Боротьбу з поляками вів і син Володаря Ростислав. Одразу після смерті батька у 1124 р. він вирушив проти польської рати, відтіснив її за Вислок і завершив війну миром (Войтович 2000, с. 150).

Інакше склалися взаємини Теробовлянщини з Угорщиною. З літопису відомо про прихід угорського війська на чолі з Коломаном на заклик Святополка Ізяславича в 1099 р. під Перемишль, де вони зазнали нищівної поразки (Літопис Руський 1989, с. 153). Після цього угорці більше з Ростиславичами не воювали. В 1123 р. Ростиславичі вже ходили спільно з угорцями на допомогу Ярославу Святополковичу повернути Володимир (Літопис Руський 1989, с. 180). У 1117 р. Володар Ростиславич одружив свого сина Володимира з донькою угорського короля Калмана. Цей шлюб не раз ставав Володареві в пригоді (Войтович 2000, с. 161).

Стосовно половців літописи подають суперечливі звістки. Як уже зазначалося вище, в 1092 р. Василько спільно з половцями ходив на поляків. У 1099 р. у битві під Перемишлем вирішального удару уграм завдали саме половці, які прийшли на допомогу Ростиславичам. Утім

у своїй сповіді Василько зізнається про наміри здійснити похід проти половців (Літопис Руський с. 151, 153).

Про близькі зв'язки Ростиславичів із Візантією свідчить шлюб Ірини Володарівни 20.07.1104 р. із Ісааком Комненом, сином візантійського імператора Олексія I Комнена. Це був перший випадок прямих контактів Візантії з удільним князівством. Імовірно, як союзник імператора Олексія I Комнена Василько Ростиславич брав участь у знаменитій битві з печенігами на березі р. Маріца біля фортеці Хіріни (29.04.1091 р.). Анна Комнен зазначала, що серед учасників битви було 5 тис. гірських жителів. Відомий візантолог Василь Василевський вважав її дружиною теребовельського князя (Войтович 2000, с. 149).

Окремо слід сказати про шлюбну політику Ростиславичів. Про шлюб Володимира Володаревича з донькою угорського короля та Ірини Володарівни з сином візантійського імператора йшлося вище. Інша донька Володаря (ім'я не відоме) 11.09.1113 р. була видана за Романа Володимировича (Літопис Руський 1989, с. 172). Цим шлюбом було скріплено союз галицьких князів із Володимиром Мономахом. Старший син Василька Ігор-Іван був одружений із донькою Всеволода Ольговича — Анною. Донька Василька (ім'я не відоме) була дружиною князя моравського (брненського) Братислава, сина Ольдржиха й онука Конрада I (Літопис Руський 1989, с. 180). Очевидно, що в шлюбних зв'язках Ростиславичі намагалися закріпити союзи зі своїми стратегічними партнерами, щоб насамперед протидіяти Волині, зміцнення якої для них було дуже небажаним. Зв'язки з іноземними державами укріплювали їхні позиції у загальноруській політиці та піднімали рівень економічних та політичних взаємин держав.

Померли Ростиславичі в 1124 р.: Василько — 28 лютого, а Володар — 19 березня (Літопис Руський 1989, с. 180). За своє майже сорокалітнє князювання Ростиславичі утвердили на політичній карті Русі свої князівства: суттєво зміцнили економічне становище своїх земель, заклали надійні підвалини для освоєння пониззя, досягли значного впливу не лише у внутрішньоруській, але й у міжнародній політиці.

Після смерті Ростиславичів землі було поділено між їхніми синами. Старший син Василька Ігор-Іван сів у Галичі, а молодший Григорій-Ростислав — у Теребовлі (Войтович 2000, с. 150). Те, що старший син сів у Галичі, а не в батьковій Теребовлі може свідчити лише про суттєво зміцнілі позиції Галича. Очевидно, ще за життя Василька, Галич, який мав краще географічне розташування, перевищив за економічними та соціальними показниками Теребовлю.

Цьому передусім сприяло освоєння Пониззя та розвиток Дністровського торговельного шляху. Велике значення мала віддаленість Галича від зовнішніх кордонів князівства. Саме ці причини змусили Володимирка Володаревича перенести столицю об'єднаного князівства до Галича.

Про справи Васильковичів літописи подають дуже скупу інформацію. Найбільше відомостей про цей період залишив польський хроніст Длугош. На думку низки дослідників, він використовував руське джерело, що не збереглося. Проте і він, здебільшого розповідаючи про Володаревичів, синів Василька згадує побіжно. Від нього ми дізнаємося про уособицю між Володаревичами в 1127 р., у якій Васильковичі підтримали старшого Ростислава (Грушевський 1992, с. 417—418). Про долю Ростислава-Григорія Васильковича нам більше нічого не відомо. В 1140 р. літопис повідомляє про похід Всеволода Ольговича на Волинь, у зв'язку з чим згадуються лише Володимирко Володаревич та Іван Василькович (Літопис Руський 1989, с. 192). Це може означати, що інші два брати на той час уже померли.

Після себе Ростислав-Григорій Василькович залишив сина Івана, дискусії довкола постаті якого вирують із середини XIX ст. Приводом є грамота, видана Іваном Ростиславичем у 1134 р. мерзебурзьким купцям, віднайдена й опублікована Богданом Петричейку Хиждеу. В ній її автор титулує себе: «Я, Іван Ростиславич від Галицького столу князь Бернадський». Грамота надавала привілеї мерзебурзьким купцям у подунайських містах (Грушевський 1989, с. 421—422). У літопису Іван Ростиславич вперше згадується у 1144 р. «На ту ж зиму вийшов Володимир (із Галича) в (город) Тисменицю на лови. А в цей час послали галичани (послів) по Івана по Ростиславича у Звенигород і ввели його до себе в Галич» (Літопис Руський 1989, с. 197). Плутаючи Звенигород на р. Білка та Звенигород на Дністрі, деякі дослідники вважали Івана сином Ростислава Володаревича, що викликало здивування: що робить нащадок Володаревичів у волості Васильковичів при живих Васильковичах. Генеалогічні дослідження, проведені Леонтієм Войтовичем, довели належність Івана Ростиславича до роду Васильковичів (Войтович 1996, с. 60). Із двох вищезгаданих джерел можемо дійти висновку, що не пізніше 1134 р. із Теребовельської землі виокремлюється Дністро-Берладська волость із центром у Звенигороді на Дністрі, яка охоплювала середню та нижню течії Дністра та Дністро-Дунайське пониззя з містами Берладь та Малий Галич. Словами «от стола галичского» Іван Ростиславич наголошує, що ці землі дав йому галицький князь (на той час Іван-Ігор Василькович), і підтверджує свою залежність від нього.

Піднесення та розвиток Галича зовсім не означає занепад Теробовлі, яка і надалі залишалася важливим адміністративним та економічним центром. Свідчення особливого значення Теробовлі на початку XIII ст. знаходимо в літопису. У 1206 р. на Галичину прийшли князі Ігоровичі: «І сів Володимир у Галичі, а Роман у Звенигороді, а Святослав у Перемишлі. Синові ж своєму Ізяславу (Володимир) дав Теробовль» (Літопис Руський 1989, с. 371). Отже, землі, сформовані наприкінці XI ст., продовжили своє існування та були адміністративною одиницею в об'єднаному Галицькому князівстві. Про могутність оборонних конструкцій Теробовлі згадано в літопису. Перед битвою під Теробовлею між військами Ярослава Володимировича і Київ-ського князя Ізяслава Мстиславича галицькі бояри відіслали свого князя в місто, щоб із ним нічого лихого не сталося (Літопис Руський 1989, с. 259). Літописні свідчення підтверджують останні археологічні дослідження в Теробовлі, які, зокрема, показали, що з кінця XI — до середини XIII ст. місто постійно розвивалося, набуваючи складної соціально-топографічної структури. Теробовля мала князівську фортецю, що розміщувалась на Замковій горі, у центрі сучасного міста; торгово-ремісничий посад, садиби якого розташовувалися на низьких берегах річок Серет та Гнізна; околиці з приміськими селами та монастирями. Занепад літописної Теробовлі пов'язують із татаро-монгольською навалою (Тимошук 1998, с. 124—127).

Про важливе значення Теробовлі в наступні століття свідчить низка перебудов Теробовельської фортеці. Казимир, зайнявши Галичину, побудував у Теробовлі приблизно в 1360 р. на місці княжого дитинця мурований замок.

У 1534 р. Краківський каштелян Іван Тенчинський спорудив на цьому місці новий замок. У 1631 р. теробовельський староста Олександр Балабан звів за великі кошти новий замок, руїни якого стоять у Теробовлі й сьогодні. Цей замок вважався на Поділлі найміцнішим після Кам'янець-Подільського (Czolowski 1892, с. 54—58).

Отже, з усього вищенаведеного матеріалу можна констатувати таке:

- територія Теробовельської землі приблизно відповідає території Західного Поділля;
- у X ст. на Теробовельській землі, центром якої була Теробовля, проживало одне з хорватських племен;
- після походу Володимира Святославича 992 р. племінні князівства хорватів припинили своє існування, а їх територія відійшла під владу Києва. У Теробовлі, ймовірно, перебував посадник Київського князя;
- між 1052 та 1054 рр. Прикарпаття та Західне Поділля виокремилися в одне князівство на чолі з Ростиславом Володимировичем, проіснувало до 1064 р., після чого було приєднане до Волині;
- у середині 1080-х рр. на Прикарпаття та Західне Поділля прийшли три брати Ростиславичі, внаслідок чого виокремилося Теробовельське князівство на чолі з Васильком Ростиславичем;
- майже сорокалітнє князювання Василька Ростиславича сприяло політичному та економічному розвитку Теробовельського князівства, утвердженню його на міжнародній арені;
- у середині XII ст. столицю князівства було перенесено до Галича, однак розвиток Теробовлі тривав аж до татаро-монгольської навали.

Артюх В. Нові печерні пам'ятки Середнього Подністров'я // Склелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України. — Львів, 1995. — С. 3—7.

Винокур І.С., Горішній П.А. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя. — Кам'янець-Подільський, 1994. — 364 с.

Винокур І.С., Телєгін Д.Я. Археологія України. — Тернопіль, 2004. — 480 с.

Войтович Л. Князівські династії східної Європи (кінець IX — початку XVI ст.). Склад, суспільна та політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. — Львів, 2000. — 650 с.

Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів та Гедиміновичів у XII—XVI ст. — Львів, 1996. — 256 с.

Грушевський М.С. Історія України-Руси. — К., 1992. — Т. 2. — 633 с.

Зубрицький Д. Історія древнього Галицько-русського князівства. — Львів, 1852. — Ч. 1—2; 1855. — Ч. 3.

Ільницький В. Стародавня Теробовля. — Львів, 1862. — 36 с.

Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. — К., Наук. думка, 1984. — 175 с.

Кучінко М. Проблеми етноплемінних та адміністративних меж Волинської землі кінця X — середини XIV ст. // Галичина та Волинь у добу середньовіччя (до 800-річчя з дня народження Данила Галицького). — Львів, 2001. — С. 191—198.

Літопис Руський. За Іпатським списком / Пер. Л. Махновця. — К., 1989. — 592 с.

Моця О.П. Карпати у X—XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. — Львів, 1999. — Т. 1. — С. 341—360.

Пастернак Я. Стародавні часи Теробовельщини // Історико-меморіальний збірник «Теробовельська земля». — Нью-Йорк; Сідней, 1968. — С. 19—31.

- Петегирич В.М.* Давньоруські підплитові поховання Тернопільщини: Тези доповідей і повідомлень I Терно-пільської обл. наук.-істор.-краєзн. конф. — Тернопіль, 1990. — Ч. 1. — С. 71—73.
- Приходнюк О.М.* Давньоруські пам'ятки Середнього Подністров'я // Археологія. — 1977. — Вип. 22. — С. 99—106.
- Раппопорт П.А.* Военное зодчество западно-русских земель X—XIV вв. // МИА. — 1967. — № 140.
- Русанова И.П., Тимощук Б.А.* Языческие святилища древних славян. — М., 1993. — 144 с.
- Тимощук Б.А.* Давньоруська Буковина (X — перша половина XIV ст.). — К.: Наук. думка, 1982. — 206 с.
- Тимощук Б.А.* Исследования в Теребовле // Археологические открытия 1986 г. — М.: Наука, 1988 — С. 341—342.
- Тимощук Б.А.* Социально-территориальная структура княжеской крепости X—XI вв. в Теребовле // Тез. докл. всесоюз. конф. «Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС». Суздаль, 1987 г. — М., 1987. — С. 251—252.
- Тимощук Б.О.* Теребовль — місто Галицької Русі // Галич і Галицька земля (зб. наук. праць). — Київ; Галич, 1998. — С. 124—127.
- Толочко П.П.* Галицьке князівство // Давня історія України. — К., 2000. — Т. 3. — С. 368—376.
- Толочко П.П.* Киевская земля // Древнерусские княжества X—XIII вв. — М.: Наука, 1975. — С. 5—56.
- Чачковський Л.* Княжий город Теребовля // Життя і знання. — 1932. — С. 257—259.
- Ягодина М.О.* Археологічні дослідження давньоруського святилища XII—XIII ст. у Західному Поділлі // Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій у II половині першого — на початку другого тис. н. е. — Чернівці: Рута, 1994. — С. 54—56.
- Czolowski A.* Dawne Zamki i Twierdze na Rusi Halickiej. — Lwow, 1892. — 70 s.

Одержано 10.01.2004

Р.Г. Мыська

ТЕРЕБОВЕЛЬСКАЯ ЗЕМЛЯ (историческое обозрение)

В статье представлено обозрение истории формирования и развития Теребовельской земли, которая берет свое начало от хорватских племенных княжеств конца IX—X вв. Рассматриваются предпосылки выделения Теребовельщины в отдельное княжество. Особое внимание уделено археологическим источникам, благодаря которым значительно расширены и дополнены уже известные данные из письменных источников.

В статье дан анализ внутренней и внешней политики князя Василька Ростиславича, в период правления которого Теребовельская земля достигла вершин процветания. Рассмотрены стратегические направления развития Теребовельщины, а также дальнейшая судьба этой территории после перенесения столицы из Теребовли в Галич. На основании археологических и письменных источников доказано, что Теребовля на протяжении нескольких веков оставалась важным социально-культурным, экономическим и политическим центром Западного Подолья.

R.Gh. Myska

TEREBOVLYA LAND (historical review)

The article reviews the history of formation and development of the Terebovlya land originating from the Croatian tribal principalities of late IX—X cc. Prerequisites for detachment of Terebovlya land into a separate principality are considered. Special attention is focused on archaeological sources, due to which already available data from the written sources have been considerably extended and expanded.

The article gives an account of analysis of home and foreign policy of prince Vasylko Rostyslavovych, in whose reign the Terebovlya land reached its peak, as well as points out the strategic trends of development of the Terebovlya land. The history of this territory after transference of the capital from Terebovl to Halych is followed. Relying on the archaeological and written sources it was proved that Terebovlya remained an important social, cultural, economical and political center of the Western Podillya Region during several centuries.